

Nyilvántartási szám: T 68951

Szakmai zárójelentés
Az erdélyi magyar nyelvjárások anyagának feldolgozása és közzététele
(II. szakasz)
c. pályázatról

1. A kolozsvári nyelvészek a második világháború után nagyszabású népnyelvkutató munkát végeztek a romániai magyarság körében. Több monográfiát és számos tanulmányt publikáltak a dialektológia tárgykörében, de a gyűjtött anyag nagyobbik, nyelvföldrajzi része jórészt feldolgozatlan, ill. publikálatlan maradt. A legmostohább sors az egyik legkorszerűbb forráscsoportnak, a nyelvatlaszoknak jutott. A kedvezőtlen politikai, nemzetiségi, tudománypolitikai, anyagi stb. feltételek miatt teljesen reménytelennek látszott komolyabb magyar nyelvatlaszok romániai publikálása. A kiadás ügyét végül a Magyar Nyelvtudományi Társaság karolta fel. Sikerült megszereznie a gyűjtött anyagnak egy jelentős részét, és megalakulhatott egy munkacsoport a kiadási munkálatok előkészítésére. Az OTKA akkori szakzsűrije — felismerve a téma nemzeti, kulturális, tudományos jelentőségét — megteremtette a kutatás anyagi bázisát. Az első szakaszban, amely 1993 elejétől 1994 végéig tartott, kettős célt tűztünk magunk elé: 1. Olyan, később is felhasználható számítógépes keret kidolgozása, amely képes a mellékjeles egyezményes hangjelöléssel leírt nyelvjárási anyagot tárolni, rendezni, majd a következő szakaszban térképre vinni, sőt — szükség szerint — különböző grafikus megoldásokkal kísérni. — 2. E programok birtokában kiadni *A romániai magyar nyelvjárások atlaszának* köteteit.

2. Az 1. számú célt 1993 végére sikerült elérnünk: előállítottunk egy PC-n működő, Word szövegszerkesztőre és CorelDraw térképezőre épülő adatrögzítő és kartográfiai programot, és főleg egyetemi hallgatók bevonásával folyamatossá vált a gépiratos nyelvjárási anyag számítógépes rögzítése, korrigálása, térképre vitele. 1995-ben vehettük kézbe sorozatunk első kötetét, amelyet évente, két évente, három évente követett egy-egy újabb kötet.

A feldolgozott anyag jelentőségéről, sajátosságairól az alábbiakban számolok be. — A nyelvföldrajz XX. századi karrierjének egyik mozgató rugója a sokoldalúsága és tudományközisége. Közismert például, hogy a néprajz is nagy figyelmet fordít a hagyományos paraszti életforma terminológiájának táji mozgására, eltéréseire (l. pl. a Magyar néprajzi atlaszt); a településtörténet pedig írásos adatok hiányában jóformán csak a nyelvjárások tanúságtételére támaszkodhat a korai idők belső népmozgásainak rekonstruálásában. A nyelvtudományon belül — a szinkrón dialektológia magától értetődő érdekeltiségén túl — a nyelvtörténet főleg a nyelvi archaizmusok és neologizmusok kutatása, illetve a különböző korok szinkrón állapotainak egymásra (ill. egymás mellé) rétegződését felfejtendő fordult a nyelvföldrajz felé, az etimológia és a nyelvi kontaktusvizsgálatok pedig a jövevényszó-kutatáson keresztül kerültek közelebbi kapcsolatba a geolingvisztikával.

A magyar nyelvföldrajz az utóbbi fél évszázadban igen szép eredményeket ért el. Nemcsak a számos táji nyelvatlasz és a nagy nemzeti atlasz elkészülte jelzi az eredményeket, hanem az is, hogy 1993-ban Budapesten rendezték meg az első geolingvisztikai világtudományos kongresszust. A legnagyobb teljesítményt ezen a tudományterületen hazánkban kétségtelenül *A magyar nyelvjárások atlasza* jelenti, amely egy egész nyelvészgeneráció munkáját testesíti meg, és mind a felhalmozott adatok mennyiségét, mind a kiadás gondosságát tekintve példa

értékű. Jóllehet ez a kiváló mű a határokon túli magyarság körére is kiterjesztette a gyűjtését, de ismeretes, hogy a legszélesebb nyelvterületet és legnagyobb lélekszámot kitevő romániai magyarság van benne relatíve a legszerényebb mértékben képviselve. A tervezett 58 kutatópont helyett az ötvenes évek kedvezőtlen politikai viszonyai miatt a magyarországi nyelvészeknek mindössze huszonkettőt lehetett felgyűjteni. A hiányt csak egy helyi nagyatlasz pótolhatta.

3. Ez nem jelenti azt, hogy *A romániai magyar nyelvjárások atlasza* a nemzeti atlasznak csupán kiegészítője, függeléke lenne! A tudatosan felvett közös jelenségszókön túl a kérdőív jelentősebb részét a keleti magyar nyelvjárások sajátosságainak számbavétele teszi ki. A több mint 3300 tételt tartalmazó kérdőív (melynek túlnyomó többségéből térképlap is készült) messze meghaladja a nemzeti nyelvatlasz válogatott jelenségekörét. A 136 kutatóponttal számolva és a variánsokat is figyelembe véve az adattár mintegy félmillió szóalakot tartalmaz. (Természetesen egy szóalakban egyszerre több jelenség is realizálódik, így a nyelvi adatok száma milliós nagyságrenddel mérhető.)

Ez a hatalmas adattömeget Murádin László kolozsvári kutató gyűjtötte össze, cédulázta ki és gépelte le több évtizedes áldozatos munkával. A szócikkekben egy példányos kéziratos térképsorozat is készült. A gépiratot a számítógépes rögzítés előtt Juhász Dezső nyelvföldrajzi adattárra szerkesztette. A rögzítés után a korrektúrák első színtere a nyelvföldrajzi adattár, a második pedig az ebből generált térképek voltak. A nyelvatlasz és a nyelvföldrajzi adattár közös munkafolyamatban való előállítását azzal is segítettük, hogy a kéziratban megjelenő szócikktagoló bekezdéseket szimbólumokkal való tagolásra váltottuk át úgy, hogy az új lexikai realizációt bevezető szótári szimbólum a térképezés során térbeli megoszlást tükröző kísérő jelle vált, így az egyszerűbb adatbeíró módszert kiegészíti, magasabb szintre emeli. (Ha az atlaszkiadás lezárulása után megjelentetjük a betűrendes szótárrá alakított nyelvföldrajzi adattárat, a közös szimbólumok segítségével a szótári és térképi adatok könnyen egymáshoz rendelhetők lesznek, megkönnyítve a kutatók adatfeltáró és -csoportosító munkáját.) Az adattár természetesen digitális formában is megmarad, így alkalmas lesz arra, hogy speciális kereső programokat futtassunk rajta, ezzel új lehetőségeket nyissunk a feldolgozás számára.

A térképek megtervezésekor arra is figyelemmel voltunk, hogy az eredetileg nem szabványos munkatérkép méreteit lehetőség szerint a szabványos papírméretekhez közelítsük, így a munkatérképek printelése és a nyomdai kivitelezés különösebb technikai nehézség nélkül, gazdaságosan megoldható. A mű egyes kötetei nem dobozban jelennek meg, mint *A magyar nyelvjárások atlasza* vagy a *Magyar néprajzi atlasz*, hanem egybekötve, könyvformában. A könyv két szomszédos lapja — arányos felezéssel — adja ki a téglalap alakú gyűjtőterületet. A bal felső sarokban helyezkedik el a térkép feje a filológiai apparátussal (sorszám, címszó, román és francia értelmezés, magyar kérdőmondat, megjegyzések). A térképre írt szóadatok jól olvasható, esztétikus, kurzív betűtípussal jelennek meg.

A tipográfiai program kidolgozásával kezdetben sokat vesződtünk, mert a magyar dialektológiában eddig példa nélkül álló jelgazdagsággal talákoztunk. A jó megoldást egy olyan tipográfiai rendszer hozta meg, amely szinte korlátlanul bővíthető. Ez az apparátus nem csupán új nyelvatlaszok kivitelezésére ad használható, a magyar dialektológia sajátos igényeit kiszolgáló segédletet, hanem szövegszerkesztő alapozása révén nyelvjárási szöveggyűjtemények nyomdakész összeállításához is alkalmazható. Az új egyetemi tankönyv (*Magyar dialektológia*. Szerk. Kiss Jenő. Osiris, Bp., 2001.) és a *Magyar Nyelvjárási Hangfelvételtár* 1. multimédiás CD-ROM (Bp., 2002.) szövegmutatványai is ennek a segítségével készültek.

Tizenhét éves munkánk eredményeként tehát nemcsak egy kiemelkedő nemzeti és tudományos értéket képviselő atlasz-sorozat született meg 11 kötetben, hanem olyan technikai

apparátus is, amely önmagában is szellemi értéknek tekinthető, újra és többoldalúan felhasználható, szükség szerint tovább is fejleszthető.

Murádin László és Juhász Dezső közös munkája eredményeként az első kötet egy hosszabb bevezető szakaszt is tartalmaz, amely magában foglalja az atlasz kutatástörténetét a tervezés szakaszától a gyűjtésen keresztül a kézirat elkészültéig, továbbá a kiadás tudományos és technikai problematikáját. A mű jobb nemzetközi felhasználhatósága érdekében ezeket az alfejezeteket francia nyelven is közöltük. (Hasonló célokat szolgál a térképek címszavainak román és francia értelmezése is.) — A második és további kötetekben csupán rövid kutatási beszámolót adunk, de az első kötetel egyezően szerepeltetjük az alkalmazott hangjelölés rendszerét, továbbá a címszavak és a kutatópontok betűrendes és sorszám szerinti mutatóját. A nyelvöldrajzi térképek előtt két segédterkép is található: a kutatópontokat név szerint feltüntető és az egyéni ábrázolás céljait szolgáló munkatérkép. A nyelvöldrajzi lapok után rövid szótárszerű szakaszban adjuk közre a térképre nem került szócikkek anyagát. A nyelvatlasz egy-egy kötetébe (méretek, súly, kezelhetőség, könyvkötészeti szempontok figyelembevételével) 300 lexikográfiai egység került. Ez alól csak a záró kötet jelent kivételt: ebben 297 egység és egy a teljes sorozatot listázó címszójegyzék kapott helyet (betűrendben és a térképi számok rendjében). Az utolsó kötet végén közöljük azt a válogatott bibliográfiát is, amely az atlasszal kapcsolatos szakirodalomból merít (az 1995 és 2010 közötti időszakból).

4. A megjelent kötetek fogadtatása igen kedvező. Eddig öt ismertetés, méltatás látott napvilágot az atlaszról: Sebestyén Árpád: Magyar Nyelvjárások 34 [1997]: 213–8; Deme László: Magyar Nyelv 93 [1997]: 235–41; Péntek János: Helikon [Kolozsvár] 8 [1997/8]: 1–2; Szabó József: Magyar Nyelvjárások 37 [1999]: 399–405, Nyirkos István: Finnisch-ugrische Forschungen 58 [2004]: 339–343.

A témavezető, Juhász Dezső 1996 végén előadást tartott a Magyar Nyelvtudományi Társaságban „A romániai magyar nyelvjárások atlaszának kiadástörténeti, nyelvi és településtörténeti tanulságaiból” címmel a szakmai közvélemény tájékoztatása céljából. (Megjelent: Magyar Nyelv 93 [1997]: 199–207.) Azóta ő és a kutatócsoport tagjai — Murádin László, Terbe Erika, Hegedűs Andrea — számos hazai és nemzetközi konferencián tartottak előadást a romániai magyar nyelvatlasz munkálatairól és a mű lehetséges hasznosításáról (l. alább az irodalomjegyzéket is).

Kutatási programunk sikerét, továbbfejlesztési lehetőségeit jelzi, hogy szorosan kapcsolódott és kapcsolódik több felsőoktatási és akadémiai kutatásfejlesztési témához, pl. „Dialektológiai adatbázis és elektronikus prezentációs rendszer”, „A magyar nyelvváltozatok geolingvisztikai kutatása (A regionális nyelvi örökség gyűjtése, informatizálása és korpusznyelvészeti integrálása)”, „Új magyar nyelvatlasz” stb. A projektek gazdája az ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszéke. Itt többek között célul tűztük ki olyan számítógépes nyelvjárási adatbázisok és nyelvtechnológiai programok kereteinek kiépítését, amelyek nagy mennyiségű dialektológiai anyag korszerű tárolására, mozgatására, sokoldalú tudományos és oktatási célú felhasználására alkalmasak. Ennek fontos részét képezi (a különböző audiovizuális technikák mellett) a nyelvöldrajzi anyag térképi megjelenítése, így atlaszunk anyaga is (vö. Juhász – Radványi – Vékás: Magyar Nyelv 96. [2000]: 47–58). Ezzel összefüggésben folyamatban van a két nagyatlasz anyagának digitalizálása és a Vékás Domokos által kifejlesztett BihalBocs nevű számítógépes programmal való integrálása, feldolgozása (a programról l. www.bihalbocs.hu). A tanszék mellett működő Geolingvisztikai Műhely munkáiról önálló honlap tájékoztat (l. geolingua.elte.hu).

Az atlasz megjelent kötetei nagy szerepet játszottak abban, hogy Juhász Dezső az egyetemi dialektológiai kézikönyvben (Kiss Jenő szerk., *Magyar dialektológia*. Bp., 2001.) megírhatta a magyar nyelvjárások új tipológiáját (A magyar nyelvjárások területi egységei: 262–316). Imre Samu ismert monográfiájában ugyanis (*A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Bp., 1971.) hiányzik a romániai magyar nyelvterület részletekbe menő jellemzése.

Hegedűs Andrea, kutatócsoportunk tagja 2008-ban elkészítette, 2009-ben pedig summa cum laude eredménnyel megvédte PhD-disszertációját, amely az atlaszmunkálatokból nőtt ki. Címe: *Nyelveföldrajzi vizsgálatok a romániai magyar nyelvterületen az egyesített atlaszok felhasználásával*. Az értekezés a geolingvisztikai esettanulmányokon kívül úttörő jellegű nyelvtechnológiai innovációkat tartalmaz az atlaszgyűjtés és a számítógépes prezentáció terén, és szép példáját adja a BihalBocs program kartográfiai felhasználásának is.

5. A szakfolyóiratok recenzensei az atlaszunkat nagy elismeréssel fogadták, az OTKA által felkért szakértők pedig minden lezárult pályázati szakaszunkat „Kiválóan megfelelt” minősítéssel értékelték. A pályázati ügymenetet egyre sűrűbben ellenőrző gazdasági revizorok sem találtak számottevő kifogásolnivalót a Magyar Nyelvtudományi Társaság pályázati tevékenységében. Ennek ellenére számunkra érthetetlen és tudománypolitikailag is vitatható módon az OTKA vezetése az utolsó pályázati ciklusban a Magyar Nyelvtudományi Társaságot kirekesztette az alapkutatásra jogosultak köréből. Engedményként – az MTA I. Osztályának és a Kolozsvári Akadémiai Bizottság elnökének közbenjáró levele alapján – a már szakmailag jóváhagyott projekt befejezését engedélyezték. Mire azonban az első részösszeg megérkezett a Társaság folyószámlájára, már tíz hónap eltelt a pályázat hivatalos kezdete óta. Ezért kellett egy fél éves halasztást kérnünk a projekt befejezéséhez.

A munkát bevégeztük.

A kutatócsoport publikációi az RMNyA. tárgykörében, ill. annak anyagára támaszkodva, az utolsó pályázati szakaszban (2007–10)

• *A romániai magyar nyelvjárások atlasza. XI.* Az anyagot gyűjtötte és a kéziratot összeállította Murádin László. Szerkesztette és a kiadást előkészítő munkacsoportot irányította Juhász Dezső. A szerkesztő munkatársai: Hegedűs Andrea, Terbe Erika. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp., 2010. 640 oldal.

Hegedűs Andrea

- A kétféle *é* fonéma megléte és kiterjedtségének mértéke a Szilágyságban. In: *V. Dialektológiai Szimpozion. Szombathely, 2007. augusztus 22–24.* Szerk. Guttmann Miklós és Molnár Zoltán. A Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai VIII. Szombathely, 2007. 120–125.
- *Nyelveföldrajzi vizsgálatok a romániai magyar nyelvterületen az egyesített atlaszok felhasználásával.* Doktori (PhD) disszertáció. Budapest, 2008.

Juhász Dezső

- Merre tovább, magyar nyelveföldrajz? In: *Nyelv, területiség, társadalom. A 14. élőnyelvi konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai.* Szerk. Zelliger Erzsébet. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2007. 33–43.
- A nyelveföldrajz történeti tanulságai – egy klasszikus tanulmány negyven év távlatából. In: *V. Dialektológiai Szimpozion.* Szerk. Guttmann Miklós – Molnár Zoltán Szombathely, 2007. augusztus 22–24. A Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai VIII. Szombathely, 2007. 133–138.

- Ezredvégi utazás Péntek Jánossal. In: *Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére.* 1–2. Szerk. Benő Attila, Fazakas Emese és Szilágyi Sándor. Kolozsvár, 2007. 1: 392–398.
- Nyelvi és nyelvváltozati rendszerek, részrendszerek és mikrorendszerek a térbeliség dimenziójában. In: *Nyelvelmélet és dialektológia.* Szerk. É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Piliscsaba, 2009. 151–160
- (Terbe Erikával társszerzőként) Der Atlas der ungarischen Dialekte in Rumänien steht vor der Vollendung. *Slavia Centralis* 3. 2010/1: 61–73.
- (Terbe Erikával társszerzőként) Der Atlas der ungarischen Dialekte in Rumänien: seine Stellung unter den ungarischen Sprachatlanten. (Közlésre elfogadott előadás, megjelenik a 11. Nemzetközi Finnugor Kongresszus kötetében, 2011.)

Murádin László

- *Erdélyi magyar nyelvöldrajz. Nyelvészeti tanulmányok.* Europrint Könyvkiadó, Nagyvárad, 2010. 359 oldal.

Terbe Erika

- (Juhász Dezsővel társszerzőként) Der Atlas der ungarischen Dialekte in Rumänien steht vor der Vollendung. *Slavia Centralis* 3. 2010/1: 61–73.
- (Juhász Dezsővel társszerzőként) Der Atlas der ungarischen Dialekte in Rumänien: seine Stellung unter den ungarischen Sprachatlanten. (Közlésre elfogadott előadás, megjelenik a 11. Nemzetközi Finnugor Kongresszus kötetében, 2011.)

Budapest, 2010 januárja

Juhász Dezső egyetemi tanár
témavezető